

De dood van Khadaffi

Jorg Kustermans

Politieke moorden wekken onvermijdelijk belangstelling op. De maatschappij ervaart deze gebeurtenissen vaak als traumatisch. Ze doen haar nadenken over maatschappelijke spanningen (en gezwellen) of genereren een roep om rechtvaardigheid. De schuldige wordt gezocht, geanalyseerd en berecht. Indien meer structurele oorzaken vermoed worden, volgen vaak ook processen van verzoening, herinnering en heling. Een politieke moord geldt typisch als maatschappelijk-cultureel trauma; de analyse ervan – in rechtbanken, in dagbladen, in praatprogramma's, in sociologische beschouwingen – als therapie (Eyerman, 2008). Natuurlijk werkt niet elke therapie. Bovendien kent niet elke therapie dezelfde doelstelling. Zeker maatschappelijke therapeuten – *symbolische entrepreneurs* – zullen onderling al eens van mening verschillen over wie welke verantwoordelijkheid draagt voor het trauma en waaruit heling – een herorientatie op het *bonum commune* – precies bestaat (en dan zwijgen we nog over de wolven in schaapsvacht, de schijntherapeuten die een agenda van verdeling nastreven).

In dit essay poog ik een analyse te maken van de dood van Muammar Khadaffi, die van 1969 tot 2011 in verschillende min of meer formele functies leiding gaf aan de Libische republiek (1969-1977: heer-

ser over de Libisch-Arabische Republiek; 1977-2011: broeder-leider van de Libisch-Arabische Jamahiriya) en tot 'Koning der Koningen' gekroond werd door een verzameling traditionele Afrikaanse koningen in 2008. In 2011 werd Khadaffi gelyncht door zijn tegenstanders.

Zoals een maatschappelijk therapeut probeer ik in de eerste plaats *betekenis* te geven aan de gebeurtenis. Wat drukt deze gebeurtenis uit? Tot welke symbolisch-culturele wereld geeft ze toegang? Methodologisch betekent dit dat de hermeneutische methode gehanteerd wordt. De hermeneut – en dit zijn we allen wanneer we gebeurtenissen of toestanden interpreteren, ongeacht of we als onderzoeker, als burger of als medemens spreken – , 'wij, hermeneuten' dus, verkennen de wereld langsheen de baan van een hermeneutische cirkel, geïntegreerd door deze of gene gebeurtenis of feit. Zo'n cirkel "begint met een inschatting, een projectie van het geheel waartoe het raadselachtige deeltje – de gebeurtenis, het feit – behoort, en wanneer deze inschatting juist is, ontdekken we een deel van de betekenis van het deeltje, wat dan op zijn beurt leidt tot een betere, meer omvattende, en tegelijk specifiekere, reconstructie van de geprojecteerde totaliteit" (Bauman, 1978).

De dood van Khadaffi, zo luidt mijn analyse in dit essay, kan best begrepen

worden als een koningsmoord, en deze koningsmoord, in haar internationale aspect, vindt plaats binnen een meer omvatende praktijk – de democratische vrede. De rest van dit essay doorloopt deze hermeneutische cirkel.

De gebeurtenissen

Op 15 februari 2011 kwamen in Benghazi, een stad in het Noordoosten van Libië, de eerste opstandelingen op straat om hun ongenoegen te uiten over het beleid van Khadaffi en meer algemeen om te protesteren tegen diens regime.¹ Tijdens de voorgaande jaren en decennia waren er betogingen geweest, maar de Libische leiders waren er steeds in geslaagd om de onvrede van de bevolking binnen de perken te houden. Nu echter niet: gesterkt door gelijkaardige volksopstanden in Tunesië en Egypte, die uiteindelijk zouden leiden tot de val van, respectievelijk, president Ben Ali en Moebarak, verspreiden de Libische protesten zich snel naar steden als Ajbadiya, Bayda, Derna en Zintan. Spoedig organiseerden de opstandelingen een organisationeel centrum in Tobruk, een mediterrane kuststad nabij Egypte. Ze richtten er op 27 februari de *Nationale Overgangsraad* op, die als leiderschap van de revolutie zou fungeren. In deze *Raad* zetelden ook enkele vroege overlopers. Het regime reageerde slecht op de opstanden. In zorgvuldig geënsceeneerde toespraken, uitgezonden door de Libische openbare omroep, deed Khadaffi de opstandelingen af als agenten van Al-Qaida, als gedrogeerde gekken en als

evenzoveel pionnen in een westers geopolitiek spel. Geweld bleef niet uit. Opstandelingen en burgers werden soms bloedig tot de orde geroepen. De rebellen lieten zich niet kennen en slaagden er na zeven maanden strijd in om de hoofdstad Tripoli te veroveren. Twee maanden later namen ze het Noordwesten van Libië in, inclusief Khadaffi's geboorteplek Sirte, die fel verdedigd werd door diens getrouwen.

Zonder de steun van de internationale gemeenschap zou de overwinning van de opstandelingen veel moeilijker zijn geweest. Van zodra Khadaffi gewelddadig reageerde op de volksprotesten, verbrak de internationale gemeenschap de diplomatieke betrekkingen met het regime. De Veiligheidsraad veroordeelde de onderdrukking van het protest in duidelijke bewoordingen, bevroor op 26 februari de buitenlandse financiële activa van de Libische leiders en liet op 27 juni het Internationale Gerechtshof een aanhoudingsbevel uitvaardigen (Interpol deed dit op 8 september). Op 17 maart, en dit is van het grootste belang, aanvaardde de Veiligheidsraad resolutie 1973, die een militair ingrijpen "ter bescherming van de burgerbevolking" toestond. Verder erkenden de meeste VN-lidstaten het gezag van de Nationale Overgangsraad als de (enige) legitieme vertegenwoordiging van de Libische bevolking. Het was in belangrijke mate dankzij deze internationale steun, die een belangrijke morele en politieke component kende maar overduidelijk ook een militaire dimensie had, dat de opstandelingen in staat waren blijvend weerstand te bieden aan het Libische leger en uiteindelijk ook de oorlog te winnen en hun aloude heerser omver te werpen.

De dood van Khadaffi vormde de apotheose van de revolutie. Op 28 oktober, acht dagen na Khadaffi's dood, kondigde Anders Fogh Rasmussen, secretaris-generaal van de NAVO, aan dat de militaire NAVO-operatie op 31 oktober zou eindigen. Hij verklaarde de operatie een succes. Snel volgde een resem officiële verklaringen. Sarkozy's persmededeling sprak over Khadaffi's dood als het beginpunt van een proces van "verzoening, democratisering, en eenheid". David Cameron en Barack Obama spraken in gelijkaardige termen. De Belgische Eerste Minister, toen nog Yves Leterme, "nam akte" van de gebeurtenis.

Het is belangrijk om de omstandigheden van Khadaffi's dood juist te schetsen. De man werd niet geraakt door een scherpshutter, noch kwam hij om terwijl zijn kantoren of privévertrekken, paleizen en schuilplaatsen, gebombardeerd werden (hoewel dit de expliciete bedoeling was van de NAVO-campagne). Zijn dood gebeurde relatief snel – er was geen be-rechting – maar niet plots. De rebellen waren Khadaffi al een hele tijd op het spoor. De revolutionaire strijd had Khadaffi reeds uit Tripoli verdreven en hem zijn toevlucht doen nemen in zijn geboortestad Sirte, waar zijn belagers hem, verstoep in een riool net buiten de stad, terugvonden. De eerste mediaberichten spraken over een tumultueus vuurgevecht, waarbij de schoten heen en weer vlogen en waarbij Khadaffi het dodelijke slachtoffer was, zo niet onverwacht dan toch onbedoeld. Dit bleek een foute inschatting, zoals de amateurbeelden van 's mans laatste momenten tonen; beelden die zich snel verspreidden via het wereldwijde web en overgenomen werden door andere meer

traditionele mediakanalen; beelden, meer bepaald, die laten zien dat Khadaffi terechtgesteld werd, ja zelfs gelyncht. Sommige interpretaties van de beelden spraken over sodomie, waarbij Khadaffi anaal zou zijn gepenetreerd met een stok of een mes. In ieder geval: wanneer het nieuws van Khadaffi's dood Tripoli en andere belangrijke steden bereikte, trok een grote menigte van uitzinnige Libiërs de straat op. Ze juichten, zongen en dansten. Ze vierden hun net veroverde vrijheid.

De beelden tonen geen trotse of tartende Khadaffi. Hij ziet er veeleer verwilderd en verward uit. Toen hij gevangengenomen werd, vroeg Khadaffi naar verluidt aan diegenen die hem gevangennamen "wat ze wilden? Wat hij hen, zijn zonen, misdaan had". Hij droeg simpele kledij. Die hing snel aan flarden. Zijn haar was niet gekamd – warrelig. Zijn hoofd bloedde. Spoedig bloedde hij over zijn hele lichaam. De beelden zijn zeer echt, zeer lichamelijk. De opstandelingen, die hem net gevangengenomen hadden, begrepen dit intuïtief. Een van hen hield een plastic zakje op, dat hij trots toonde aan de camera, en waarin, zo zei de man, een lok van Khadaffi's "vieze haar" zat. Smalend vergeleek hij de vieze lok met Khadaffi's weelderige kapsel van weleer. De beelden doen denken aan Ernst Kantorowicz' klassieke analyse van *The King's Two Bodies*, en dan met name aan diens analyse van Shakespeares *The Tragedy of King Richard II*. In het stuk dwingen zijn tegenstanders Richard zich van al zijn koninklijke ken-tekens te ontdoen. "Invisible his kingship, and relegated to within: visible his flesh, and exposed to contempt and derision or to pity and mockery". Wat overblijft – en

Richard is zich hier terdege van bewust – is “the banal face and insignificant physis of a miserable man, a physis now devoid of any metaphysics whatsoever” (Kantorowicz, 1957). Khadaffi gedroeg zich erg koninklijk tijdens zijn leven, maar stierf als een miserabele man. Volgens bronnen stierf Khadaffi “boos en teleurgesteld”. De opstandelingen doodden niet enkel een privépersoon maar ook een persona, een personage; niet enkel Muamar, maar vooral Khadaffi – de broeder-leider en koning der koningen.

Koningsmoord

Als sociale praktijk kent de koningsmoord een rijk verleden. Ze kent zowel traditionele als moderne verschijningsvormen. De terechtstelling, in 1793, van *burger* Louis Capet is het paradigmatische voorbeeld uit de moderne geschiedenis. Capet was (‘eigenlijk’) Louis XVI en had geregeerd over Frankrijk (en Navarra) van 1774 tot 1792, met een korte onderbreking in 1791. Na deze onderbreking, en niet weinig betekenisvol, heerste Louis niet langer als Koning van Frankrijk maar als Koning der Fransen. Maar deze toegift bleek geen langdurige oplossing. Naarmate de revolutie bleef duren, radicaliseerde de revolutionaire eis. Louis werd opnieuw gevangengenomen. Zijn koningschap werd hem ontnomen en ten slotte werd hij ter dood veroordeeld en omgebracht. Koningschap, en vooral dan de politieke piëteit die dit koningschap opwekte bij de onderdanen van de koning, zaten te diep ingesleten in de Franse maatschappij om vredevol te

kunnen bestaan binnen de republikeinse orde die de revolutionairen voorzaten (aldus deze revolutionairen). Het blijven voortbestaan van het koningschap zou de opkomst van een ware democratie verhinderen. Het koningschap moest uit de harten en geesten van de Franse bevolking verwijderd worden en dit vereiste een spectaculaire, symbolische *performance*. “Het vernietigen van het koningschap was een lang en moeilijk proces, en het gevoel van avontuur en gevaar dat het vaak met zich meebracht, zou nooit mogen worden vergeten [...] De vroegere onderdanen van de koning [opdat ze burgers zouden worden] moesten getuige zijn van de vernietiging van het koningschap; op een of andere manier moesten ze deelachtig zijn aan de verwerping van hun eigen lijfeigenschap” (Walzer, 1980). Het volk moest de koning doden. De jakobijnen meenden dat een proces, voorafgaand aan de terechtstelling, niet nodig was, omdat een proces het symbolische aspect van de daad zou verminderen. Louis berechten, zo meenden de jakobijnen, zou betekenen dat het burgerschap zou genieten; een status waarvoor zij een koning niet waardig achtten. De girondijnen, van hun kant, stelden wel een proces voor. Net door de voormalige koning als een burger te bejegenen, luidde hun argument, nam men hem zijn koningschap af. Beide strekkingen deelden natuurlijk de mening dat een democratie maar kon bloeien indien het koningschap uitgeroeid werd. De koningsmoord zou de nieuwe republiek van start schieten. Ze waren het er ook over eens dat een expressieve daad noodzakelijk was. Hun onenigheid verliest enigszins aan belang in het licht van deze gedeelde

overtuiging. Ook de jakobiijnen geloofden in het belang van recht, rechtmatigheid en geoorloofde procedures, opdat de nieuwe republiek niet doodgeboren zou zijn. Omdat de koning zich steeds buiten het recht had geplaatst en het recht geminacht had, zo beargumenteerden de jakobiijnen, zou een executie buiten de grenzen van de wet niet in strijd zijn met de wet. Aldus, zo dient herhaald, de jakobiijnen.

In het licht van deze opmerkingen geldt de moord op Khadaffi (misschien) niet enkel als de 'barbaarse' en 'onrechtmatige' daad waarvoor sommige ze houden,² maar ook als een jakobijnse koningsmoord. Ondanks het feit dat zeer praktische bekommernissen het oorspronkelijke protest in Benghazi motiveerden (namelijk vertragen bij een bouwproject), verzetten de Libische opstandelingen zich zeer duidelijk ook tegen de koninklijke persona van hun leider, getuige de vele cartoons die de ronde deden onder de opstandelingen tijdens de betogingen en de militaire operaties. Deze verzinnebeeldden steeds Khadaffi's theatrale persoonlijkheid en kledij. De opstandelingen wilden Khadaffi niet meer als koning en konden hem moeilijk aanvaarden als medeburger. Er bleef weinig anders over dan hem te herleiden tot loutere fysis. Het was dan ook gepast, vanuit dit perspectief tenminste, dat na zijn dood vele duizenden mensen aanschoven om zijn lichaam te aanschouwen wanneer het, zonder pracht of praal, opgebaard lag in een kleine supermarkt in Sirte. Later zou het lijk verplaatst worden naar een anonieme plek in de Libische woestijn (na een korte tussenstop in een kleine anonieme, lokale moskee). Wanneer de Libiërs de beelden bekeken van Khadaffi's doodstrijd, of zijn

lichaam inspecteerden in de supermarkt, vertolkten ze een symbolische performance en namen ze "deel aan de verwerping van hun eigen lijfeigenschap".

Dit was, in ieder geval, de vermeende hoop van westerse politici als Nicholas Sarkozy en David Cameron wanneer ze pleitten voor de NAVO-interventie. Na zeven maanden strijd vlogen de twee lieden naar Tripoli om de gang van zaken op het terrein beter te kunnen inschatten en om hun steun te betuigen aan de opstandelingen. De oorlog was nog gaande, maar Khadaffi was reeds verdwenen uit de hoofdstad. In een korte redevoering legde Cameron uit waarom hij de Nationale Overgangsraad steunde. "People have consistently underrated and underestimated the National Transition Council. People said they couldn't unite, that they were just representing only one part of Libya. People said they were tribal and that they were only Islamist. All of this I think they have consistently proved people wrong. I hope they go on proving people wrong by the breadth and generosity of their vision of what a free and democratic Libya will look like."³

Een girondijnse uitkomst ware wellicht mooi geweest, maar een jakobiijns resultaat lag binnen de grenzen van het aanvaardbare. Westerse politici en commentatoren interpreteerden de gebeurtenissen graag in die zin.

Vrede en straf

Zelfs indien Khadaffi moest sterven omdat hij te veel koning was, en indien deze ko-

ningsmoord als een daad van jakobijnse symboliek kan gelden (en dus, vermeend, een noodzakelijke aanzet tot een duurzame Libische democratie), dan nog rest de vraag hoe dit alles zich verhoudt tot wat ik in de inleiding de democratische vrede noemde. Dit concept verwijst naar een idee, en ook wel een praktijk, van vrede die verder reikt dan een louter geweldloos samenleven, een vrede die gemeenschapsvorming nastreeft onder klassiek-republikeins leiderschap en waarbij intimiteit, quasi-religiositeit en strijdvaardigheid centraal staan. Onder democratieën, zo veronderstelt men, is de totstandkoming van dit soort 'ware vrede' of 'oprechte vrede' – de toespelingen op Augustinus en Aquinas maken via Kant (en, minder bekend, ook Novalis) intrinsiek deel uit van het discours van de democratische vrede – een reële mogelijkheid, zo niet reeds een realiteit.⁴ Op het eerste gezicht heeft de dood van Khadaffi niets met deze vrede te maken. De beelden tonen een groep misnoegde Libiërs die hun oude leider ter dood brengen. Zijn dood was een lokale gebeurtenis.

Ik meen dat zijn dood meer was dan dat. Elke gebeurtenis neemt potentieel deel aan een meervoud van processen en praktijken in verschillende maatschappelijke sferen en niveaus. Zo ook de dood van Khadaffi. Zij was evenzeer een mondiale als een lokale gebeurtenis. En volgens mij geldt zijn dood ook op dit mondiale niveau als een koningsmoord; zij het een andere soort koningsmoord dan op lokaal niveau, een niet-jakobijnse koningsmoord, een koningsmoord die uitdrukking geeft aan de aspiraties en frustraties van de democratische vrede. Dit vergt enige uitleg.

Gebeurtenissen gebeuren maar ze bestaan enkel als een interpretatie van het gebeurde. Verschillende toeschouwers op verschillende locaties interpreteren de gebeurtenis op soms verschillende wijze, waardoor ze niet één maar meerdere gebeurtenissen wordt. In het geval van Khadaffi's dood was een van deze locaties het internationale domein, en dit op twee manieren. Ten eerste was er de receptie van zijn dood als een globaal media-evenement. De beelden van Khadaffi's dood verspreidden zich snel over de internationale media en op een resem websites en blogs. De belangrijkste internationale dagbladen drukten zijn bebloede gezicht en verminkte lichaam af op hun voorpagina. Ten tweede was er de meer directe deelname van de internationale gemeenschap aan zijn dood door haar steun aan de rebellen in de burgeroorlog; een steun zonder dewelke de overwinning veel moeilijker was geweest. Het waren bovendien met name de westerse leiders die zijn dood als een moment van jakobijnse bevrijding duiden, al voor Khadaffi zijn dood vond. "Libië's weg naar de vrede", zo stelden Obama, Sarkozy en Cameron in een gezamenlijk schrijven van 14 april 2011, "veronderstelt dat Khadaffi voorgoed verdwijnt". En zoals eerder gesteld, was het een expliciet doel van de bombardementen van de NAVO om Khadaffi uit te schakelen. (De laatste berichten benadrukken de rol van Franse inlichtingendiensten in het opjagen van Khadaffi. Zij zouden de opstandelingen tot Khadaffi's schuilplaats hebben geleid.) In het licht van deze gegevens wordt het minder opmerkelijk dat de westerse leiders berusten in de slachtpartij, dat ze er "akte van

namen”, zonder de onwettelijkheid van de daad te thematiseren of te veroordelen. Meer nog, Obama las Khadaffi's lot als een waarschuwing aan het adres van de resterende dictators. Khadaffi was gestraft en dit lot wachtte ook hen indien ze niet van koers veranderden (Obama, Sarkozy & Cameron, 2011; Posner, 2011). Het weze duidelijk dat de dood van Khadaffi een betekenis werd toegeschreven die verder reikte dan het louter lokale.

Dit soort waarschuwingen kent een langere traditie. Doorheen de geschiedenis werden vrede en straf vaak aan elkaar gekoppeld. Denk, bijvoorbeeld, aan Lloyd Georges fantasierijke suggesties met betrekking tot het lot van de Duitse keizer tijdens de vredesbesprekingen van Versailles (1919). Bij voorkeur zag de Britse premier de Duitse keizer dood of verbannen en hij fantaseerde over het vooruitzicht om de keizer opgeknoopt te zien, of ten minste publiek berecht, aan de oevers van de Thames. Wat een spektakel! Maar geen spektakel zonder betekenis: de performance zou bijdragen, zo geloofde Lloyd George, aan de restauratie en het versterken van de vrede. Het Britse volk had eerder een gelijkaardig sentiment tot uitdrukking gebracht. “The boys are marching for peace and democracy”, zo klonk een populair Brits oorlogslied, waarin de keizer de volgende waarschuwing mee kreeg: “We'll trim his moustache nice and neat / and then we'll cut off his retreat / and hang him under the linden tree, tree”.⁵

Uiteindelijk werd de daad niet bij het woord gevoegd. Keizer Willem vluchtte naar de Nederlandse provincie Utrecht waar hij veilig en ongestoord verbleef tot aan zijn natuurlijke dood in 1941.

Toch wijst Lloyd Georges fantasie op een belangrijke verschuiving in het politiek-intellectuele klimaat die wel degelijk zijn weerspiegeling kende in de praktijk. In het verdrag van Versailles ontbrak immers, voor het eerst in de moderne geschiedenis, een amnestieclausule. Schuld en verantwoordelijkheid slopen terug in het vredesdenken. Na de Tweede Wereldoorlog werden twaalf hooggeplaatste nazi's opgeknoopt na het proces van Nürnberg. Ook Saddam Hoessein werd gevangen, berecht en terechtgesteld. Osama Bin Laden moest het zonder proces stellen. Hij werd uitgeschakeld door Special Forces van het Amerikaanse leger terwijl hij zich verschool in een compound in Pakistan. (Aan de lijst, die het bestaan van een weliswaar jonge traditie suggereert, kan men het lot van Ceausescu en Mussolini toevoegen (Manow, 2010).)

Tijdens de middeleeuwen bestond een gelijkaardige traditie. De middeleeuwse vrede draaide rond het herstellen van een morele band of verhouding. Het was in belangrijke mate een retorische praktijk. Rondtrekkende predikanten – ‘vredesmakers’ – trokken van stad naar stad, vaak op aanvraag van lokale notabelen, om de vrede te herstellen. Hiertoe preekten ze over de wortels van conflict – zonde – en over de voorwaarden voor vrede – deugdzzaamheid. Ze ensceneerden ook meer zinnebeeldige performances: vredesprocessies, religieuze vieringen, massale verzoeningen, het laten uitwisselen van de vredeskus, en, misschien minder tastbaar, de enscenering van spirituele bekeringen. Dit waren de positieve performances. Vaak werden deze voorafgegaan door een reeks negatieve rituelen: een kampvuur

dat symbolisch alle zonden verbrandde en vaak ook de publieke bestraffing van de grootste zondaars. San Bernardino, een bekende, laat-middeleeuwse, Italiaans vredespredikant waarschuwde zijn toehoorders dat ze beter gehoor gaven aan zijn discours: "Indien jullie me geloven is dit zowel goed voor jullie als voor mij. Maar als jullie me niet geloven, heb ik toch mijn best gedaan, en zullen jullie geschaad worden" (Polecritti, 2000).

Loze dreigementen waren niet aan Bernardino besteed. De franciscaan uit Siena liet niet na om tijdens zijn preek sessies de ergste zondaars – met name de sodomieten – te laten vierendelen of verbranden. Hij geloofde dat zo'n handeling een morele zuivering zou teweegbrengen en dat ze zijn gehoor voorbereidde op een werkelijke verzoening. Publieke bestraffingen, hoe gruwelijk ook, hielpen een nieuwe vrede tot stand brengen. Het geweld verstoortte de vrede niet, maar bevestigde en versterkte haar. Deze overtuiging deelde Lloyd George met Bernardino. Beide heren waardeerden het vrede stichtende karakter van symbolisch geweld. Wel vinden we bij Bernardino geen enkele bezorgdheid om koningen of keizers. Waar de middeleeuwse vrede zicht richtte op zondaars, richt de democratische vrede zich op (overdrachtelijke) koningen, omdat het koningschap (in zijn oorspronkelijke betekenis, niet in zijn huidige uitgeholde vorm) antithetisch is aan de mores die het belichaamt. Koningschap is niet prestigieus, vanuit het perspectief van de democratische vrede, maar schurkachtig.

Khadafi, deze koning der koningen, was een schurk, de leider van een schurkenstaat. In belangrijke mate was hij een

schurk net omdat hij een koning was. De democratische vrede pleegde een koningsmoord om zich te beschermen tegen deze schurk.

Schurk en koning

Een korte bespreking van de notie 'schurkenstaat' kan een en ander verduidelijken. De gemene deler van de verschillende invullingen van het begrip 'schurkenstaat' is dat schurkenstaten op een of andere manier de internationale vrede en veiligheid verstoren of bedreigen. Zo'n breed begrip laat vele invullingen toe, van zeer eng tot zeer breed. De meest enge definitie spreekt enkel over een schurkenstaat wanneer een staat systematisch mensenrechten schendt, massavernietigingswapens nastreeft en/of terroristische groeperingen steunt. Een bredere definitie spreekt al over een schurkenstaat wanneer een staat bewust de regels van het democratische spel aan zijn laars lapt als ook de regels van het internationale recht en de internationale moraal. Er bestaat een nog vagere definitie van het begrip, waarbij schurkenstaten geassocieerd worden met "een lage culturele status" en met een niet nader bepaald "gebrek aan raffinement" (O'Reilly, 2007). Men neemt het Noord-Koreaanse leiderschap kwalijk dat het "ongehoord persoonlijke kritiek naar het hoofd van de Amerikaanse president slingert". De Iraanse president Ahmadi-nejad krijgt het verwijt de alternatieve kerstlezing van BBC4 te hebben "gegijzeld" met antitsemitiesche "vuilspuierij". Westerse vertegenwoordigers reageerden

verontwaardigd op de *Durham Review Conference* (waar de VN haar strijd tegen het racisme zou evalueren), omdat de uiteenzettingen van de vertegenwoordigers van Libië, Iran en Cuba hen “deden walgen.” De Verenigde Staten en Canada hadden de conferentie op voorhand geboycot; verschillende Europese landen verlieten de zaal wanneer Ahmadinejad zijn “wansmakelijke” toespraak hield. Op gelijkaardige manier waren ze gechoqueerd toen Khadaffi een kopij van het Handvest van de Verenigde Naties aan flarden scheurde tijdens een zitting van de Algemene Vergadering in 2009. Deze *schurkenleiders* gedroegen zich slecht en dit wekte bij het internationale gehoor wrevel op.⁶

Men moet deze reactie in een bredere historische context plaatsen. De specifieke woordkeuze – schurkenstaat, of *rogue state* – wijst in de richting van die context.

Het is niet met zekerheid te zeggen welke de etymologische oorsprong is van het concept ‘rogue’. Niettemin is er een dominante hypothese die stelt dat het woord afgeleid is van ‘roger’, een zeldzaam zestiende-eeuws woord. Een roger was “een rondtrekkend bedelaar die zich voordeed als een arme geleerde, of beursstudent, uit Oxford of Cambridge”. Rogers toonden zich sluw. Ze bewoonden een wereld van listen en illusie. Het woord ‘rogue’ verwees oorspronkelijk naar “een ijdele zwerver of landloper” en naar “een oneerlijk, weinig-principiële persoon; een schelm, een schurk. Rogues waren even listig als rogers maar ze vormden een bredere categorie. Tegen het midden van de zestiende eeuw geraakte het woord wijdverbreid.⁷ Vanaf de zeventiende eeuw, en definitief in de achttiende eeuw, ontstond

er een nieuw literair genre, de ‘schurkenbiografie’, waarvan Daniel Defoes *Moll Flanders* (1772) wellicht het bekendste voorbeeld is. Deze boeken verhaalden (met al dan niet gespeelde weerzin) het leven van een resem schurken: een reeks onbetrouwbare figuren die zowel angst als opwinding inboezemden bij hun lezers. De schurkenbiografie was een middel om betekenis te geven aan de bonte groep verpauperde en gemarginaliseerde figuren die de kop opstaken in een snel industrialiserend Engeland – en aan wie de rijkere zich onmogelijk volledig fysiek konden onttrekken. De schurken maakten de rijkere bang, beschaamd en zij deden hen vaak walgen. Deze rijken identificeerden armoede met een neiging tot criminaliteit en met een gebrek aan morele rugengraat. Schurken toonden zich, in de perceptie van de rijken, onwelvoeglijk; ze waren een schande en bedreiging voor de deftige goegemeente (*polite society*).

Deze achttiende-eeuwse maatschappelijke bezorgdheid om goede manieren en beleefdheid mag men niet uitsluitend begrijpen als een strategie van de machtigen om hun dominantie te legitimeren. Ze kende ook een reflexieve dimensie. De context is er een van modernisering, van een snelle ontwikkeling van een markteconomie en een toenemende populariteit van liberale politieke ideeën. Belangrijke denkers uit de achttiende eeuw maakten zich grote zorgen om de ethische ‘leegte’ en de politieke ‘onduurzaamheid’ van deze trends, van een ongebonden liberalisme. De vrees bestond, op politiek vlak, dat liberale gemeenschappen op den duur zouden verzanden in een onverdraagbare anarchie of zouden aangetrokken geraken

door de verleidingen van een monarchie en dat ze hun politieke vrijheid dus zouden verliezen. Op ethisch vlak vreesden ze dat liberale economieën 'feminiene' persoonlijkheden zouden kweken, dat mensen geen degelijke persoonlijkheid zouden kunnen ontwikkelen, laat staan dat ze als volwaardige burgers zouden kunnen fungeren (Kalyvas & Katznelson, 2008). Om dit probleem het hoofd te bieden, grepen deze denkers terug op het antieke en florentijnse republikanisme, met name op haar verwijzing naar de 'deugden' (Pocock, 1981), maar ze begrepen wel onmiddellijk dat het antieke deugdenbegrip – dat met name moed en soberheid voorstond – ondertussen een anachronisme was. Geconfronteerd met dit dilemma ontwikkelde een denker als Shaftesbury de innovatieve idee dat beleefdheid – gepolijste manieren, raffinement, een verfijnd discours – niet moest worden weggeglachen als frivoliteit of feminiteit, maar beter kon worden gewaardeerd als originele deugd, als deugdzaam op zich. Shaftesbury "versmolt de taal van de beleefdheid met de republikeinse traditie" (Klein, 1989), wanneer hij argumenteerde dat beleefdheid een voorwaarde was voor een vrije omgang en dus ook voor een vrije politieke gemeenschap. Hij definieerde beleefdheid als een cruciale ethische en politieke deugd. Onbeleefd zijn stond nu geboekstaafd als ondeugdzaam, als een zonde, en vroeg om bestraffing. Beleefdheid werd geassocieerd met burgerschap; ruwheid en gebrek aan terughoudendheid met het lage gespuis, enerzijds, maar ook met de vaak exuberante koningen van weleer. In het licht van deze culturele en politieke ontwikkelingen krijgt ons onge-

mak met de vaak ruwe schurkenstaten (een deel van) zijn betekenis. Deze context wijst erop dat meer dan materieel gewin en meer dan materiële veiligheid op het spel staat. De context werpt ook enig licht op de specifieke casus-Khadaffi.

Het Libië van Khadaffi werd door velen als een schurkenstaat beschouwd, zodat zijn dood in internationaal opzicht de dood van een schurk is. Tijdens de jaren 1980 beschuldigde men Libië ervan terroristen te steunen en te trachten illegale wapens aan te schaffen. Amerikaans president Ronald Reagan noemde Khadaffi "de dolle hond van het Midden-Oosten".⁸ Brits premier Margaret Thatcher vond de Libische staat "walgelijk, absoluut walgelijk". Bill Clinton bevestigde deze inschattingen. Naar het einde van de jaren 1990 normaliseerden de betrekkingen enigszins. Dit verzoeningsproces versnelde wanneer Khadaffi de aanslagen van 11 september 2001 ondubbelzinnig veroordeelde en de Libische regering in 2002 de intentie uitsprak om haar nucleair wapenprogramma te staken. De bijdrage die Libië leverde aan de (zogenaamde) oorlog tegen het terrorisme werd gewaardeerd als een belangrijke bijdrage aan de wereldvrede. De status van het land als schurkenstaat werd opgeschort. Strategische en economische kansen werden gegrepen en geëxploiteerd. Zoals een analist echter recentelijk stelde "Libië werd niet zozeer bejegend als een volwaardig medeburger in de internationale samenleving, maar eerder als een crimineel die vrij is op borgtocht". Onderhuids leefde er wantrouwen. In 2009 veroordeelde Obama de vrijlating van de 'Lockerbie bomber', ooit gesponsord door de Libische regering, als

“bijzonder verwerpelijk” en “erg teleurstellend.” Wanneer Khadaffi in 2011 op de volksofstand reageerde op een manier die de meeste commentatoren als volkomen onredelijk beschouwden, was hij terug de schurk die hij eigenlijk altijd was geweest. Er bestond geen twijfel, vanuit dit perspectief, dat met Khadaffi een schurk van het toneel verdween.

De Libiërs doodden hun koning. De internationale gemeenschap doodt een schurk. Ook dit laatste geldt als koningsmoord. Schurkenstaten kennen, tenminste volgens het discours over schurkenstaten, weinig of geen terughoudendheid, een kenmerk dat republikeinen reeds lange tijd associëren met het koningschap. De ijdelheid van een koning, de extravagantie die eigen is aan het oorspronkelijke koninklijke instituut, vloekt met de zeden van een democratische samenleving, op dezelfde manier waarop de meer basale ruwheid van de lagere klassen vloekte met de aspiraties van de opkomende achttiende-eeuwse hoge burgerij. Koningen werden schurken.

Khadaffi was wel degelijk een koning – officieel, zoals gezegd, de koning der koningen. Let maar op zijn voorkeuren op gebied van kledij. Te allen tijde kon men koningen herkennen aan hun kleren. In het Oude Testament, bijvoorbeeld, duidt Jacob Jozef aan als zijn opvolger door hem “een veelkleurige mantel aan te bieden [...] de mantel stelde hem aan als de gekozen koning”. Louis IX van Frankrijk (1214-1270) had de gewoonte door zijn tuinen te wandelen “dressed in a camel’s-hair coat, a surcoat of linsey-woolsey without sleeves, a black silk cloak without a hood, and a hat trimmed with peacocks’

feather”. De beleefde goegemeente ergert zich aan dit soort extravaganza: de achttiende eeuw bracht een “certain flattening of stylistic variation, a restraint on upper-class sartorial sumptuousness” (Isaacs, 1969; Klein, 2002). Een BBC-journalist gaf uitdrukking aan precies deze opvatting naar aanleiding van een ontmoeting met Khadaffi: “One day he was a Motown backing vocalist with wet-look permed hair and tight pants. The next, a white-suited comic operetta Latin American admiral, dripping with braid. When I saw him, he had chosen the robes of a Berber tribesman, and what he presumably imagined to be the instrutable gaze of a desert mystic” (Connolly, 2011).

Bernard-Henry Lévy, Frans publiek intellectueel en rechtstreeks contactpersoon tussen de Nationale Overgangsraad en president Sarkozy tijdens de burgeroorlog, herinnert zich op gelijke wijze Khadaffi in termen van diens weinig conventionele kledij en lichamelijkeheid: “Je revois Khadafi, assis dans la salle des conférences, le visage bouffi et figé, un turban étrangement féminin sur la tête, les mains jointes, non pour prier, mais pour exprimer la distance et le dédain”. Lévy, zelf een amateur-diplomaat – steeds netjes getooid – waagt zich dan aan een boeiende hypothese. Zou het kunnen, schrijft hij, dat “C’était le ridicule qui avait tué Khadafi? Ses lunettes noires? ses extravagances? son visage déformé par le Botox et envahi par une pâleur jaunâtre? ses poses? ses frasques?”. Zou het kunnen, zo zou ik Lévy parafraseren,⁹ dat Khadaffi moest sterven omdat hij te veel een koning was? Lévy geeft een lokale interpretatie aan zijn hypothese. Hij schat in dat

de Libische bevolking Khadaffi's façade doorprikt had en dat ze zijn gezag niet langer kon aanvaarden. Maar een internationale interpretatie suggereert dat de internationale gemeenschap zich steeds meer ergerde aan zijn pocherige gedrag. Dat ze zich eraan stoorde en erdoor gekwetst was. Khadaffi's theatrale capriolen werden gezien als kwaadaardige streken en als moedwillige provocaties. Met zijn gedrag doorbrak Khadaffi niet enkel het diplomatieke protocol, en niet enkel de letter van het internationale recht, maar meer nog de geest ervan. Zijn provocatieve gedrag werd gepercipieerd als een ethisch probleem. Voor vele commentatoren was Khadaffi's extravagante kledij een weerspiegeling van zijn dictatoriale leiderschap. De diplomatieke onbezonnenheid van deze schurk herbergde en voorspelde zijn internationale misdaden. "The fact that he was a howling buffoon did not form part of the reporting of foreign news in those days [de jaren 1980], but of course it turned out to be the most important thing of all" (Connolly, 2011).

Khadaffi's bonte gedrag was niet louter irritant vanuit dit perspectief. Men moest het niet minimaliseren als ijdele grootspraak of als anachronistische extravagantie. Veeleer werd het gezien als een moedwillige provocatie, die onze morele unie tartte. Khadaffi's theatrale persoonlijkheid daagde de 'vredesunie' te zeer uit. Hij was te trots op zijn koninklijke zonden; te zelfbewust zondig. Hiervoor zou hij uiteindelijk gestraft worden. De koning moest gedood worden, opdat de vrede onaangetast zou blijven. Of, een meer cynische Shakespeare:

"Bolingbroke: Go, some of you, convey him to the Tower.

Richard: O, good! Convey: Conveyors are you all, that rise thus nimbly by a true king's fall".

Noten

1. Voor deze reconstructie steun ik voornamelijk op de verslaggeving in *De Standard*, *The New York Times*, *The Global Post* en op de website van *Al Jazeera*.
2. Brems, 2011; Buruma, 2011. Voor een analyse die stelt dat tiranicide rechtmatig is, zie Brincat (2009)..
3. Beschikbaar op Youtube. Cameron and Sarkozy Bring Message of Support to Tripoli.
4. Voor een uitgebreide analyse van de 'democratische vrede als praktijk', zie J. Kustermans (2013). Dit essay is in sterke mate gebaseerd op hoofdstuk vijf van dit proefschrift.
5. 'We're going to hang the kaiser under the linden tree'. Muziek en tekst door Kendis en Brockman.
6. Ahmadinejad's Christmas Speech Raises Ruckus' http://www.truthdig.com/ear-totheground/item/20081225_ahmadinejads_christmas_speech_raises_ruckus/.
7. *Oxford English Dictionary*. Een derde betekenis luidt: 'ondeugend persoon, iemand wiens gedrag men afkeurt, maar niet-temin graag heeft en aantrekkelijk vindt'.

'It's a pretty little rogue; she is my mistress', aldus de Hertog van Buckingham in 1672.

8. Deze paragraaf bouwt op een nog te verschijnen paper van Michal Onderco, *De-Roguing a Rogue: Reading the Rapprochement with Libya*, Mimeo, 2012. Alle citaten in deze paragraaf komen uit deze tekst. (mijn vertaling).

9. Lévy, B.-H. (2011): Ik herinner me hoe Khadafi in een conferentieruimte zat, het aangezicht gezwollen en star, op zijn hoofd een ongewoon vrouwelijke tulband, zijn handen gevouwen, niet zoals iemand die bidt, maar om afstand en misprijzen tot uitdrukking te brengen. Zou het kunnen dat zijn belachelijkheid Khadafi doodde? Zijn donkere bril? Zijn extravagantie? Zijn gezicht vervormd door de Botox en aangetast door een geelachtige bleekheid? Zijn poses? Zijn fratsen?

Bibliografie

- Ahmadinejad's Christmas Speech Raises Ruckus. http://www.truthdig.com/ear-totheground/item/20081225_ahmadinejads_christmas_speech_raises_ruckus/.
- Bauman, Z. (1978). *Hermeneutics and Social Science: Approaches to Understanding*. London: Hutchinson & Co.
- Brems, E. (2011). 'Rechten van dictators. *De Standaard*, 23 november 2011.
- Brincat, S. (2009). The Legal Philosophy of Internationally Assisted Tyrannicide. *Australian Journal of Legal Philosophy*, 34 (1), 151-192.
- Buruma, I. (2011). Saïf al-Islam kan nog iets doen voor Libië. *De Morgen*, 19 november 2011.
- Connolly, K. (2011). Colonel Gadaffi: The Last of the Buffoon Dictators. BBC News, 22 October 2011.
- Eyerman, R. (2008). *The Assassination of Theo Van Gogh: From Social Drama to Cultural Trauma*. Durham: Duke University Press.
- <http://www.middle-ages.org.uk/medieval-kings-clothing.htm>.
- <http://www.reuters.com/article/2011/10/20/us-libya-gadafi-whitehouse-idUSTRE79J6WJ20111020>.
- Isaacs, N. (1969). Royal Robes and Regicide: A Preliminary Study of Literary Vestiges of Rule Rituals. *Folklore*, 80 (3), 202.
- Kalyvas, A. & Katznelson, I. (2008). *Liberal Beginnings: Making a Republic for the Moderns*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kantorowicz, E. (1957). *The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology* (pp. 37-40). Princeton: Princeton University Press.
- Klein, L. (1989). Liberty, Manners, and Politeness in Early Eighteenth-Century England. *The Historical Journal*, 32 (3), 603-604.
- Klein, L. (2002). Politeness and the Interpretation of the British Eighteenth Century. *The Historical Journal*, 45 (5), 883.
- J. Kustermans (2013). *Democratic Peace as Practice*. Doctoraatsthesis aan de Universiteit Antwerpen.
- Lévy, B.-H. (2011). *La guerre sans l'aimer: Journal d'un écrivain au cœur du printemps libyen*. Paris: Grasset.
- Manow, P. (2010). *In the King's Shadow: The Political Anatomy of Democratic Repres-*

- entation (hoofdstuk 4). Cambridge: Polity Press.
- Obama, B., Sarkozy, N. & Cameron, D. (2011). Libya's Pathway to Peace. *The New York Times*, 14 april 2011.
- Onderco, M. (2012). *De-Roguing a Rogue Reading the Rapprochement with Libya*, Mimeo.
- O'Reilly, K. (2007). Perceiving Rogue States: The Use of the Rogue State Concept in U.S. Foreign Policy Elites. *Foreign Policy Analysis*, 3 (4), 299.
- Pocock, J. (1981). Virtues, Rights, Manners: A Model for Historians of Political Thought. *Political Theory*, 9 (3), 353-368.
- Polecritti, C. (2000). *Preaching Peace in Renaissance Italy: Bernardino of Siena & His Audience*. (p. 28). Washington, D.C.: The Catholic University of America Press (mijn vertaling).
- Posner, E. (2011). Outside the Law. *Foreign Policy*, 2 december 2011.
- Walzer, M. (1980). *Regicide and Revolution: Speeches at the Trial of Louis XVI* (pp. 88-89). Cambridge: Cambridge University Press (mijn vertaling).